

Ττοφαρής Νικόλα 1914

Ένας κάτοικος της Βώνης, που μετήλθε πολλά χειρωνακτικά επαγγέλματα σ' όλο το μακρό διάστημα της σταδιοδρομίας του και δεν κατώρθωσε να μάθει ούτε ένα, που να το κάμει κτήμα του για να του χρησιμεύσει σαν εφόδιο στην καθημερινή βιοπάλη. Και τούτο γιατί έμεινε ορφανός από πατέρα, σαν ήταν μαθητής της τετάρτης τάξης του Δημοτικού Σχολείου, οπότε αναγκάστηκε να διακόψει τη φοίτηση του και να ριχτεί στον αγώνα για επιβίωση της πενταμελούς του οικογένειας, με δυο αδελφούς, το Χριστόδουλο και Σταύρο, μιας ανάπηρης σωματικά και πνευματικά αδελφής, της Ελένης και της χήρας μητέρας του Ξενούς. Ένας άνθρωπος που έζησε στη μεταπολεμική περίοδο του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου και συγκεκριμένα στη δεκαετία του 1920, χωρίς ν' αφήσει ανεκμετάλλευτη κάθε ευκαιρία για εργασία υπό συνθήκες δύσκολες, γιατί μάστιζε την Κύπρο μας μεγάλη οικονομική κρίση και η συντήρηση μιας πενταμελούς οικογένειας ήταν πολύ προβληματική, ιδίως στα χωριά και προπαντός, οικογένειας τελειώς ακτήμονης, χωρίς κανένα προστατή και κανένα πόρο ζωής.

Ο πατέρας του Νικόλας Ττοφαρή ήταν καμηλάρης και εργάζετον μάλιστα με μεροκάματο κι οδηγούσε τις καμήλες που ανήκαν στον Γιωρκή Αντρονίκου, από τη Βώνη. Καταγόταν από τη γενιά των Κκολήδων της Βώνης, μιας οικογένειας από τις πτωχότερες και είχε ακόμη τέσσερα αδελφια. Την Αννέτταν που παντρεύτηκε στη Βώνη τον Ξενή Αντωνή, ένα από τους μεγαλύτερους καμηλάρηδες της Βώνης και απέκτησαν δυο γιούδες. Την Παναγιωτού, που παντρεύτηκε τον Χριστοφή από την Περιστερωνοπηγή, όπου εγκαταστάθηκε και απέκτησαν τέσσερα παιδιά. Την Χριστινού, που παντρεύτηκε τον Στυλλή από το Παλαίκυθρο και δεν άφησε κανένα απόγονο, γιατί μητέρα και παιδί πέθαναν στην πρώτη της γέννα. Τον Αλέξανδρο, που νυμφεύθηκε στη Δερύνεια και εγκαταστάθηκε εκεί και μετά την προσφυγιά του 1974

εγκαταστάθηκε στη Λεμεσό, όπου πέθανε άτεκνος.

Η μητέρα του Ττοφαρή ήταν η Ξενού Χριστοδούλου Κούρσαρου από τη Βώνη. Είχε ακόμη δυο αδελφια, την Ελένη, που παντρεύτηκε τον Χριστόδουλο Μειβατζή από τη Βώνη και απέκτησαν τέσσερα παιδιά. Το Γιάννη που νυμφεύθηκε τη Μαρία από τον Ψευδά, επαρχία Λάρνακας, όπου εγκαταστάθηκε και απέκτησαν επτά παιδιά.

Αναφέρθηκε προηγουμένως πως ο Ττοφαρής, μικρό παιδί έχασε τον πατέρα του. Σκοτώθηκε σε δυστύχημα, σαν ταξίδευε με τις καμήλες που οδηγούσε δουλεύοντας στην υπηρεσία του χωριανού του Γιωρκή Αντρονίκου. Στην εποχή τούτη που αναφερόμαστε τα κύρια προϊόντα που μετέφεραν οι καμηλάρηδες της Βώνης ήταν ο ασβέστης που ψηνόταν στα παραδοσιακά ασβεστοκάμινια της Κυθρέας και οι Βενζίνες. Ο ασβέστης μεταφερόταν στο Βαρώσι και μετά την πώλησή του οι καμηλάρηδες επιστρέφοντες στη Βώνη μετέφεραν Βενζίνη που προοριζόταν να διατεθεί είτε στις αποθήκες της Κυθρέας ή της Λευκωσίας. Η βενζίνη στην εποχή τούτη έφθανε από το εξωτερικό σε σφραγισμένους τενεκέδες που τοποθετούνταν ανά δυο-δυο σε κασόνια για ασφάλεια. Τα κασόνια τούτα της βενζίνης οι καμηλάρηδες για να γίνουν κανονικά φορτώματα στις καμήλες τα τοποθετούσαν ανά 3 κασόνια (6 τενεκέδες) σε χάσιες, μεγάλες σακκούλες που κατασκεύαζαν οι ίδιοι με μικρές σακκούλες του ρυζιού ή της ζάχαρης. Μια καμήλα μπορούσε να μεταφέρει δυο τέτοιες χάσιες ανά μια σε κάθε της πλευρά (δηλ. 12 τενεκέδες, ολικό βάρος με τα κασόνια 180 σκάδες. Τις έδεναν οι καμηλάρηδες με σχοινιά δικής τους κατασκευής που έπλεκαν οι ίδιοι με το μαλλί της καμήλας αφού το έκλωθαν κι γίνετο νήμα στο αδράχτι. Εδέοντο τα φορτώματα τούτα τόσο σφιγκτά στο σαμάρι της καμήλας απ' όλες τις μεριές μ' ένα τεχνικό τρόπο από τους καμηλάρηδες, που άντεχαν κι έφθαναν στον προορι-

σμό τους, χωρίς την παραμικρή χαλάρωση και χωρίς προβλήματα όσο μακρινή και αν ήταν η διαδρομή της μεταφοράς τους.

Παρέλαβε λοιπόν ο Νικόλας το φόρτωμα τούτου της βενζίνης, όπως συνήθιζε, από το Βαρώσι με προορισμό να το μεταφέρει στη Βώνη και την επομένη να το παραδώσει στη Λευκωσία στις αποθήκες της εταιρείας, που εστεγάζοντο τότε στην Πύλη Αμμοχώστου η οποία σήμερα έχει διαμορφωθεί στο Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Λευκωσίας. Επρόκειτο να ξεκινήσει περί τη δύση του ήλιου με μοναδικό σύντροφο τον Πασχαλή Γεωργίου. Οι άλλοι καμηλάρηδες σύντροφοι θα ξεκινούσαν την άλλη μέρα για τη Βώνη, γιατί δεν είχαν πουλήσει όλο τον ασθέστη. Γι' αυτό συμβούλεψαν τον Νικόλα να αναβάλει κι αυτός το ταξίδι του για την επομένη να ξεκινήσουν όλοι μαζί για παρά στο δρόμο, για αλληλοβοήθεια κι ασφάλεια, αφού άλλωστε την ώρα που θα ξεκινούσε άρχισε να πέφτει ελαφρά βροχή. Ο Νικόλας όμως ήταν αμετάπειστος, εδιάζετο για αναχώρηση, γιατί ήταν μισθωτός και ήταν υποκείμενος στον εργοδότη του κι έπρεπε νά'ταν συνεπής στο καθήκον. Ξεκίνησε μαζί με το σύντροφο του κι είχαν φθάσει μέχρι το Γαϊδουρά, όπου ο προλάτης κάμηλος, πάνω στον οποίο ήταν ανεβασμένος ο Νικόλας και κοιμώμενος εσκόνταψε κι έπεσε. Στο απότομο πέσιμο ο κάμηλος αναποδογυρίστηκε μ' όλο το βαρέτό του φορτίο κι ο άτυχος καμηλάρης καταπλακώθηκε από τα κασόνια της βενζίνης, όπου βρήκε ακαριαίο το θάνατο.

Ο μικρός Ττοφαρής μετά το αναπάντεχο περιστατικό αναγκάστηκε να διακόψει τη φοίτηση του στο σχολείο και με την προτροπή της μάνας του και άλλων συγγενών του ν' ακολουθήσει την τέχνη του σκαρπάρη στο μοναδικό τότε τεχνίτη της Βώνης, τον Χατζηπετρή Κυπερούντα. Αυτός είχε το σκαρπάρικο του λίγο έξω από τη Βώνη σ' ένα εκτεταμένο περιθώλι στο οποίο ανάστησε ο ίδιος πολλά καρποφόρα δένδρα. Ήταν άνθρωπος θρησκόληπτος, ψάλτης στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου της Βώνης και αρέσκετο πολύ στην ανάγνωση θρησκευτικών βιβλίων. Γι αυτό αμελούσε την τέχνη του κι όλοι οι πελάτες του

παρεπονούντο για τη μεγάλη καθυστέρηση στην εξυπηρέτησή τους. Είχε αρκετή πελατεία όχι μόνο από τη Βώνη, αλλά κι από τα γειτονικά χωριά Επηχώ και Παλαίκυθρο. Η μεγάλη του κλίση που είχε στα θρησκευτικά, εκτός που ο ίδιος διάβαζε πολύ, έβαζε και τους μαθητευόμενους του να διαβάζουν επί συνεχείς ώρες κι αυτός προσηλωμένος διαρκώς, σχολίαζε και εξηγούσε τα αναγινωσκόμενα για να γίνουν καταληπτά κι από τους μαθητές του. Την εποχή που μαθήτευε κοντά του ο Ττοφαρής είχε και δυο άλλους μαθητευόμενους, το Χαμπή Δημήτρη Μίτα, από τη Βώνη και ένα Τούρκο από το Παλαίκυθρο, που λεγόταν Χασάνης. Ο μόνος από τους τρεις τούτους μαθητευόμενους που έμαθε λίγη τέχνη ήταν ο Χασάνης, αλλά κι αυτός όταν ενηλικιώθηκε την εγκατέλειψε κι εντάχθηκε στις τάξεις της Αστυνομίας. Οι δυο άλλοι Χαμπής και Ττοφαρής τα μοναδικά που έμαθαν κοντά στον Κυπερούντα ήταν να κάνουν ραφίδι για το ράψιμο των παπουτσιών και να ισιώνουν σπόντες, που έβγαζαν από την εφαρμογή του δέρματος στο καλαπόδι. Η τέχνη σ' αυτή την εποχή που έπρεπε να μάθει ένας μαθητευόμενος περιοριζόταν στο κόψιμο του δέρματος, στο ρέλιασμα, στο κάρφωμα της σόλας στο καλαπόδι κι ύστερα το ράψιμο γύρω-τριγύρω της σόλας απ' έξω από τα βάρδουλα.

Βλέποντας λοιπόν ο Ττοφαρής πως ο μάστρος του Κυπερούντα δεν ήταν δυνατό να τον προχωρήσει να μάθει την τέχνη του υποδηματοποιού, σκέφτηκε ν' αλλάξει και μάστρο και επάγγελμα. Στο χωριό τους ένας μεγαλύτερός του στην ηλικία, ο Θεοχάρης Παναγή Μαύρος, από μικρός ακολούθησε το επάγγελμα του πελεκανού και μάλιστα πηγαινοερχόταν καθημερινά σε μάστρο στην Κυθρέα. Τότε βουλευθήκε λοιπόν τούτο και κατόπιν συνεννοήσεως με το μάστρο του εάν μπορούσε κι αυτός να μαθητεύσει κοντά του, ο Ττοφαρής ακολούθησε το Θεοχάρη και μπήκε στην τέχνη του ξυλουργού.

Ο μάστρος τους ήταν ο Παντελής Θεοδώρου από το Έξω Μετόχι που νυμφεύθηκε την κόρη του Γιαννάκη Παπαγιώργη Ρεβέκκα από την Κυθρέα, όπου κι εγκατα-

στάθηκε. Είχε το πελεκανιό του στο σπίτι του στην Κυθρέα στον πεζόδρομο που λοξοδρομούσε από τον κεντρικό δρόμο Σεραγίου Αγίας Μαρίας, κοντά στο μύλο Μαρρή και κατέληγε στο καφενείο της Φανερωμένης με τον πελώριο πλάτανο, που προ της εισβολής ήταν ιδιοκτησία του μ. Ανδρέα Παύλου Ελευθερίου. Ήταν αρκετά καλός τεχνίτης, είχε μεγάλη φήμη σ' όλη την περιοχή με αρκετή πελατεία και μαθήτευσαν πολλοί κοντά του από την Κυθρέα και τα περίχωρα. Ο Ττοφαρής πηγαινοερχόταν καθημερινά με το χωριού του Θεοχάρη από τη Βώνη στην Κυθρέα με την προσδοκία, πως θα μάθαινε την τέχνη του πελεκάνου και θα 'ταν γι' αυτό μόνιμο βιοποριστικό επάγγελμα σ' όλη του την ζωή. Δυστυχώς όμως ελπίδες και προσδοκίες έμειναν ανεκπλήρωτες, γιατί συνάντησε και σε τούτη τη φάση της μαθητείας του δυσκολίες και εμπόδια που τον ανάγκασαν να εγκαταλείψει και τούτο το επάγγελμα, ύστερα από μαθήτευση ενός χρόνου.

Ήταν η εποχή που όλοι οι μαθητευόμενοι σε τέχνη εκτός από την απασχόληση σ' αυτή έκαναν και πολλές άλλες εκδουλεύσεις του μάστρου τους στα χωριά, ιδίως εργασίες στα χωράφια, σαν βοηθοί στις διάφορες εποχιακές γεωργικές καλλιέργειες. Ήταν υποχρεωμένοι σ' αυτές για να τους κρατήσει να μάθουν τέχνη, αλλιώς θα άρνησή τους θα είχε επακόλουθο την απόλυσή τους. Πρέπει να σημειωθεί πως καθ' όλη την περίοδο της μαθητείας του ο μάστρος δεν κατέβαλλε στο μαθητευόμενο καμμία πληρωμή.

Σε τέτοιες συνθήκες ο Ττοφαρής παρέμεινε στο μάστρο Παντελή ένα περίπου χρόνο κι αναγκάστηκε να εγκαταλείψει και τούτη την τέχνη, όπως και προηγουμένως την σκαρπαρική. Και τούτο έγινε σε μια περίοδο που ο μάστρος δεν είχε δουλειά. Σταμάτησε το Θεοχάρη Παναγή που είχε μάθει την τέχνη και τον είχε με μεροκάματο. Εξ ανάγκης σταμάτησε και ο Ττοφαρής, γιατί μικρός που ήταν 10-11 χρόνων δεν μπορούσε να πηγαινοέρχεται μόνος καθημερινά από τη Βώνη στην Κυθρέα, απόσταση μεγαλύτερη των τριών χιλιομέτρων.

Ένα χρόνο που μαθήτευσε ο Ττοφαρής στον Παντελή τα μόνα που έμαθε ήταν η ονομασία των διαφόρων εργαλείων. Έμαθε ακόμη να χειρίζεται τον τόρνο, γιατί μόνο σ' αυτό τον έβαλλε να εξασκείται.

Στην τέχνη ακόμη του πελεκάνου εξασκήθηκε ο Ττοφαρής σε μικρά χρονικά διαστήματα, όταν ακόμη φοιτούσε στο δημοτικό σχολείο πριν από το θάνατο του πατέρα του. Μαθήτευε κοντά στον Αντώνη τον Πελεκάνο από τη Βώνη που είχε το πελεκανιό του στο δρόμο που ξεκινούσε από το παλιό κτίριο του δημοτικού σχολείου του χωριού και έφθανε στο τούρικο χωριό Επηχώ. Μαθήτευε σ' αυτό στην περίοδο του καλοκαιριού που τα σχολεία ήταν κλειστά.

Ύστερα από την αποτυχία που είχε ο Ττοφαρής στις δυο τέχνες σκαρπαρική και ξυλουργική σκέφτηκε και πήγε στο Σάββα Στυλιανού Κούτσουρο, που λεγόταν Αλετράρης. Ο Σάββας κατασκεύαζε τα παραδοσιακά ξύλινα άροτρα και τις γεωργικές καρρέτες (βωδάμαξες) και είχε το εργαστήρι του στην περιοχή Σεραγίου της Κυθρέας. Στη εποχή τούτη της δεκαετίας του 20 και τα δυο τούτα γεωργικά εργαλεία είχαν πλατεία χρήση όχι μόνο στην Κυθρέα και τα πλησιόχωρα, αλλά και σ' όλα τα χωριά του διαμερίσματος Κυθρέας.

Ο Σάββας ήταν νέος τεχνίτης κι εγκαταστάθηκε στην Κυθρέα το 1923, αφού μαθήτευσε για σειρά χρόνια στη Λευκωσία στους πιο επιδέξιους τεχνίτες. Έμαθε καλή τέχνη και στη Λευκωσία που εργαζόταν έπαιρνε το πιο ψηλό μεροκάματο των τριών σελινίων, που εξαιρετικοί τεχνίτες το κέρδιζαν. Παρ' όλο τούτο, φιλοπρόδος όπως ήταν, δεν έμεινε στην εργοδότηση κι άνοιξε εργαστήριο στον πιο κεντρικό δρόμο της Κυθρέας, στην περιοχή Σεραγίου που είχαν τότε τα μαγαζιά τους οι διάφοροι τεχνίτες της Κυθρέας. Χαρακτηριστική είναι η επίσκεψη ενός γαιοκτήμονα της Κυθρέας, στις πρώτες μέρες που άνοιξε ο Σάββας το μαγαζί του, του Χριστοφάκη Κολιού, που τον ρώτησε πόσο μεροκάματο έπαιρνε στη Λευκωσία και όταν του απάντησε πως ήταν τρία σελίνια, αυτός τον επέπληξε που εγκατέλειψε τέτοιο μεροκά-

ματο και ήλθε ν' ανοίξει δικό του μαγαζί. Παρ' όλα ταύτα ο Σάββας δεν άργησε να γνωρισθεί και να κάμει μεγάλη πελατεία και να βγάζει πολλαπλάσια του μεροκάματου των τριών σελιωνιών.

Σε τούτο λοιπόν προσκολλήθηκε ο Ττοφαρής με την στερρά απόφαση πως κοντά του θα μάθαινε την τέχνη του αλετροποιού που θα είχε καλή προοπτική σταδιοδρόμησης.

Σ' αυτή την εποχή ο Σάββας απασχολούσε πολλούς μαθητευόμενους ανάμεσα στους οποίους είναι ο Ανδρέας Κοιλιάρης ο αδελφός του Αλετράρη Κύπρος Στωλιανού Κούτσουρος ο Κίτσος Αθρααμίδης, μερικοί Τούρκοι από τα γειτονικά τούρκικα χωριά Μπέη Κιογιού και Επηχώ και άλλοι.

Δυστυχώς και σε τούτη την τέχνη έχει αποτυχία ο Ττοφαρής και η μαθητεία του κρατήθηκε μόνο για 5-6 μήνες και κατόπι εγκαταλείπει κι αυτό το επάγγελμα. Λόγος που τον έσπρωξε να διακόψει κι αυτή την τέχνη, καθώς ο ίδιος διατείνεται, είναι πως ο μάστρο Σάββας ολοένα προωθούσε στην τέχνη τους αρχαιότερους που κατείχαν περισσότερο την τέχνη και μπορούσαν να του αποδώσουν εργασία και να του προσπορίσουν μεγαλύτερα κέρδη. Κάθε νέος που προστίθετο στο μαθητευόμενο προσωπικό του ήταν πάντοτε αμελητέος και έμεινε καθυστερημένος.

Ο Ττοφαρής αλλάζει έως τώρα τρία επαγγέλματα, τα οποία εγκαταλείπει το ένα κατόπιν του άλλου, χωρίς καμιά επαγγελματική ωφέλεια. Και τούτο μικρός που ήταν δεν μπορούσε ν' αντιληφθεί πως για να μπορέσει να κάμει μια τέχνη κτήμα του και να γίνει καλός τεχνίτης, έπρεπε να μείνει σ' ένα μάστρο για σειρά χρόνια, να υπομείνει όλες τις δυσκολίες, εμπόδια και αντιξοότητες που αντιμετώπιζε, με μια σκέψη κι ένα σκοπό να μάθω καλά αυτή την τέχνη με την οποία θα αντεπεξέλλθω τον αγώνα της καθημερινής βιοπάλης. Και όλα αυτά γίνονται εξαιτίας της ορφάνιας και μάλιστα από πατέρα, που τον είχε ρίξει η μοίρα σε τόσο μικρή ηλικία.

Ύστερα από την αποτυχία που είχε στις πιο πάνω τέχνες αποφασίζει οριστικά ν' ασχοληθεί με το πατρικό επάγγελμα, το

επάγγελμα του καμηλάρη, που οι Βωνιάτες παραδοσιακά είχαν ιδιαίτερη αδυναμία. Ίσως να προτιμούσαν αυτό το επάγγελμα, γιατί εξαιτίας των ταξιδιών τους έρχονταν σε επικοινωνία και γνωριμία με όλον τον κόσμο, ίσως στα ταξίδια τους να περνούσαν μια ευχάριστη διασκεδαστική ζωή. Μπορεί ακόμη να ήταν το επάγγελμα τους περισσότερο αμειπτικό σε σχέση με τα άλλα επαγγέλματα, γιατί οι καμηλάρηδες ταξιδεύοντας στο Βαρώσι και τη Λάρνακα με φόρτωμα τον ασβέστη της Κυθρέας στην επιστροφή τους μετέφεραν φορτώματα βενζίνης, άλλα εισαγόμενα εμπορεύματα και εποχιακά γεωργικά προϊόντα από το Βαρώσι και τα γύρω του χωριά. Γι' αυτούς λοιπόν τους λόγους το επάγγελμα του καμηλάρη ήταν κληρονομικό στη Βώνη και διαιωνίζετο από τη μια γενιά στην άλλη.

Μετά τη σκέψη να στραφεί ο Ττοφαρής στο επάγγελμα του καμηλάρη η αρχική δυσκολία που συναντά είναι πως ο πατέρας του άφησε μόνο μια καμήλα, που σ' όλο τούτο το διάστημα που μεσολάβησε μετά το θάνατο του την μετέφεραν στα ταξίδια τους κάποιοι συγγενείς του και επληρώναν στην οικογένεια του Ττοφαρή ένα μικρό ενοίκιο για κάθε ταξίδι που την χρησιμοποιούσαν. Ο πατέρας του αρχικά συντηρούσε ένα καττάρι από 4-5 καμήλες, αλλά κατά κακή τύχη είχαν ψοφήσει με κάποια επιδημική αρρώστεια και του έμεινε μόνο μια. Ήταν τούτος ο λόγος που αναγκάσθηκε ο μακαρίτης Νικόλας να μπει στην υπηρεσία (δούλος) του Γιωρκή Αντρονίκου και μαζί με το ξένο καττάρι οδηγούσε προς όφελος του και τη μοναδική του καμήλα. Κοντά σε τούτη την καμήλα που τους άφησε ο πατέρας του η χήρα μητέρα του με λίγες οικονομίες που είχε, αγόρασε ένα μικρό καμήλι από το χωριανό τους Νικόλα Ψαρά για £2, το ανάγισαν στο διάστημα των τριών χρόνων που μεσολάβησε και τώρα που αποφασίζει ο Ττοφαρής να γίνει καμηλάρης είναι πια ώριμο και κατάλληλο για κανονικό φόρτωμα καμήλου.

Πριν ξεκινήσει ο Ττοφαρής να γίνει καμηλάρης για καλή τους τύχη άνοιξε η επισκευή του δρόμου Βώνης-Τραχωνίου μέσω Ναιζά-Τσιφλίκ για περίοδο δυο μήνες. Και-

ροί δύσκολοι, δουλειές ανύπαρκτες και τα μεροκάματα πολύ εξευτελισμένα. Ευκαιρία για το Ττοφαρή να εξασφαλίσει εργασία συνεχή για δυο μήνες με μεροκάματο μάλιστα 8 γρόσια για το μικρό και 7 γρόσια για μεγάλους άνδρες 40-50 χρονών. Το ίδιο μεροκάματο των 8 γροσίων παίρνει κι' άλλος χωριανός συνομήλικος του Ττοφα-ο Γεώργιος Σάββα. Οι ηλικιωμένοι Παναγής Μαύρου και Σάββας Κκολός από τη Βώνη παραπονούνταν στον επιστάτη που τους είχε ορίσει κατώτερο ημερομίσθιο από τους μικρούς εργάτες και ο επιστάτης τους δίδει δικαιολογημένη απάντηση: «Οι μικροί είναι άδολοι και δεν χρησιμοποιούν ψευτιά στη δουλειά τους, ενώ εσείς χρησιμοποιείτε ψέμα. Έτσι οι μικροί παράγουν περισσότερη εργασία από εσάς.»

Δεν πρόλαβε να τελέψει τούτος ο χωματένιος δρόμος κι άνοιξε άλλος, ο μεγάλος δρόμος που ασφαλτοστρώθηκε στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920, ο δρόμος Λευκωσίας-Κυθρέας-Λευκονοϊκού-Τρικώμου-Βαρωσίων. Η επιδιόρθωση που γινόταν στον μεγάλο τούτο δρόμο ήταν καθάρισμα χόρτων και άνοιγμα αυλακιών, στρώσιμο δίπλα στον άσφαλτο χώμα και από τις δυο του πλευρές. Το μεροκάματο τώρα ήταν ένα σελίνι (εννέα γρόσια) για τους εργάτες και όσοι εργάζονταν με το ζώο τους σαν νεροφόροι έπαιρναν ενάμισυ σελίνι. Η εποχή που μιλάμε ήταν το 1928-1929. Ξεκίνησαν από τη Λευκωσία και προχώρησαν μέχρι το 10 μίλι, ανατολικά του τούρκικου χωριού Μπέη-Κιογιού. Στο δρόμο τούτο εργάζονταν περί τους 15 εργάτες και ήταν όλοι από τα γειτονικά χωριά της Κυθρέας, Έλληνες και Τούρκοι.

Μόλις τέλειωσε την εργασία τούτου του δρόμου, γιατί ο δρόμος είχε πια απομακρυνθεί από την περιοχή μας, εγκατέλειψε ο Ττοφαρή και τούτη την εργασία και τέθηκε στην υπηρεσία του Μιχάλη Αδαμίδα (Παστού) από την Κυθρέα. Ο Παστός είχε τότε αυτοκίνητο επιβατηγό που το μετέτρεψε σε φορτηγό (αφαίρεσε τις μαξιλάρες των επιβατών και διαμόρφωσε κατάλληλα το οπίσθιο μέρος της κάσας) και κουβαλούσε υλικά οικοδομής και οδοποιίας, άμμο, τσιακκίλι, πέτρες, χαθάρα. Τα υλικά

τούτα παραλάμβαναν από διάφορους τόπους από τις μάντρες του Παλαϊκύθρου, κοντά στον Πηδιά, από τον ποταμό που περνά έξω από το τούρκικο χωριό Επηχώ, από την περιοχή Μόρας και από τις ακρογιαλιές του Βαρωσιού. Τα μετέφεραν στην περιοχή Κυθρέας και στη Λευκωσία για οικοδομικούς σκοπούς και κατασκευή δρόμων.

Στην ίδια εποχή, που προσλήφθηκε ο Ττοφαρή από τον Παστό, τέθηκε ακόμη στην υπηρεσία του και ο χωριανός του Ττοφαρή Γεώργιος Χριστοδούλου Γιούπας και ο Γιώργιος Στρατής από το Έξω Μετόχι. Η εργασία που έκαναν κι οι τρεις τους στο φορτηγό αυτοκίνητο του Παστού ήταν να φορτώνουν και να ξεφορτώνουν τα υλικά στο αυτοκίνητο με τα φτυάρια γιατί στην εποχή που μιλάμε δεν είχαν ακόμη εισαχθεί στην Κύπρο τα φορτηγά με κάσια και κρίκο. Τούτα εισήχθησαν αργότερα και συγκεκριμένα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η εποχή που μιλάμε ήταν μεταξύ του 1929-1930. Το μεροκάματο που πλήρωνε ο Παστός ήταν 1 1/2 σελίνι.

Ο Ττοφαρή θυμάται μια μέρα, που πήγαν να παραλάβουν χαθάρα από την περιοχή της Μόρας, συνάντησαν εκεί τον Παντελή Σοφόκλη της Ππίνας από το Σεράγιο της Κυθρέας. Ο Παντελής σαν έσκασε την χαθάρα έπεσε ο γκρεμίσαι και τον κτύπησε με αποτέλεσμα να σπάσει το πόδι του. Έβαλε αμέσως τις φωνές και στο άκουσμα τρέξαμε και του δώσαμε τις πρώτες βοήθειες και στη συνέχεια τον μετέφεραμε με αυτοκίνητο στη Λευκωσία, κοντά στον αδελφό του Χρίστο, που διατηρούσε και τότε όπως και σήμερα στον ίδιο τόπο γκαράζ επιδιόρθωσης αυτοκινήτων κοντά στο λουτρό της Εμεργέ στην οδό Πατριάρχου Γρηγορίου, στην ενορία Αγίου Αντωνίου. Ο αδελφός του αμέσως τον παράλαβε και τον μετέφερε στο Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας, όπου έκαμε αρκετό καιρό να θεραπευθεί και μετά την αποθεραπεία του μετανάστευσε στην Αγγλία, όπου εξακολουθεί να παραμένει εκεί.

Ο Ττοφαρή παρέμεινε στην υπηρεσία του Παστού για δυο χρόνια και μετά εγκα-

τέλειψε τη δουλειά τούτη σαν βαρετή και εξαντλητική και εργάσθηκε κατά περιόδους στους ακόλουθους επιστάτες, στον Ηλία Λούκα Τσιρίπλλον από τη Βώνη και στον Πετρή Μιαμηλιώτη. Στον Ηλιαν εργαζόταν όταν έφθανε στη Βώνη για επιδιόρθωση του δρόμου Χρυσίδας-Βώνης, ενώ στον Πετρή εργαζόταν όταν έφθανε για άνοιγμα, καθάρισμα και εμπάθυση του ποταμού Ξεροπόταμου που διασχίζει τη Βώνη από βορρά προς νότο. Οι εργάτες ξεκινούσαν από τον τόπο που είναι κτισμένα τα σπίτια του Γιαννίκου Πέτρου και του Κακουλλή Αναστάση, Προχωρούσαν προς Βορρά μέχρι το πέρασμα στα αντικρυνά λιοχώρια και περβόλια και άνοιγαν το ποταμό και παράλληλα έκαμναν επένδυση των πλευρών με τσιμέντο για συγκράτηση του παρακείμενου δρόμου και εμπάθυση του ποταμού για αποφυγή πλημμύρας. Η σε βάθος εκσκαφή του ποταμού προχωρούσε προς νότο μέχρι των σπιτιών της Μαρτίσας Παντελή και Χριστόδουλου Παπαγεωργίου. Στο μέρος τούτο υπήρχε χωματένιο δῆμμα, που παραλάμβανε μέρος του ποταμού για άρδευση όλων των κτημάτων που βρίσκονταν Ν.Α. της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου Βώνης. Με το δῆμμα τούτο μεταφέρετο επίσης νομή του Κεφαλόθρυσου που έφθανε στη Βώνη και άρδευε όλα τα νέα λιοχώρια, που αναστήθηκαν τελευταία στην ίδια περιοχή.

Άνοιγμα και καθάρισμα του Ξεροπόταμου γινόταν τακτικά για ν' αποφεύγονται πλήμμυρες στα σπίτια που ήταν φοβερή μάστιγα για όλα τα σπίτια της Βώνης με εξαίρεση το Β.Δ. τμήμα των σπιτιών της που ήταν κτισμένα σε μεγαλύτερο υψόμετρο και ήταν απρόσβλητα. Το 1924 θυμάται ο Τροφαρής κατέθηκε ορμητικός ο χείμαρος που πλημμύρισε πολλά σπίτια. Μαθητής τότε του Δημοτικού Σχολείου έφθασε μέχρι το σημείο που ήταν κτισμένο το σχολικό κτίριο και τα παιδιά δεινοπάθησαν αφάνταστα μέχρις ότου κατέλθει η στάθμη των νερών και σχολάσουν και πάνε στα σπίτια τους.

Για απαλλαγή παρόμοιων πλημμυρών ο Ξεροπόταμος τέθηκε υπό την φροντίδα Αρδευτικής Επιτροπής μέσο της Επαρχια-

κής Διοικήσεως Λευκωσίας. Αυτή είχε την φροντίδα του ανοίγματος και καθάριατος του ποταμού και για κάλυψη των εξόδων η Επιτροπή επέβαλλε φορολογία σ' όλους τους ιδιοκτήτες γης που αρδεύετο από τον ποταμό. Εννοείται πως η φορολογία τούτη ενισχύετο με σχετική επιχορήγηση της Επαρχιακής Διοικήσεως Λευκωσίας.

Για όλες τις εργασίες τούτες που εγίνοντο στον ποταμό εστέλλετο επιστάτης των Χωρικών Οδών. Όλοι οι εργάτες που προσλαμβάνονταν στις εργασίες ήταν από τη Βώνη το δε μεροκάματο δεν ξεπερνούσε το 11/2 σελίνι.

Παράλληλα με τις εργασίες στους δρόμους που ήταν περιοδικές, ο Τροφαρής δούλεψε και σε ιδιωτικές οικοδομικές εργασίες της Λευκωσίας, που εγίνοντο υπό την επίβλεψη εργολάβων. Σαν τέτοιοι εργολάβοι αναφέρονται ο Σιακόλας από τη Λευκωσία και Κώστας Αναστασίου από τη Βώνη. Στην εποχή τούτη όλες οι οικοδομικές εργασίες εγίνοντο στο χέρι από εργάτες, γιατί δεν υπήρχαν τα σημερινά μηχανήματα, κουκκιομηχανές, αναβατόρια κλπ. Όλα εγίνοντο με φτυάρια από εργάτες λ.χ. ζύμωμα κουκκιοῦ, μεταφορά τούτου για χύσιμο της πλάκας εγίνετο με σίκλες, με ατέλειωτη σειρά από εργάτες, που παραλάμβαναν τη σίκλα από χέρι σε χέρι. Για το χύσιμο τούτο επιστρατεύοντο πολλοί εργάτες και μερικές φορές έφθαναν τους 60. Θυμάται όταν εκτίζετο το σινεμά ΠΑΛΛΑΣ κοντά στην Πύλη Πάφου και πολύ κοντά στην εκκλησία των Μαρωνιτών, όλο το υλικό της πρώτης πλάκας χύθηκε πανώ στον ασφαλτοστρωμένο δρόμο. Στη συνέχεια όμως για το χύσιμο της δεύτερης πλάκας όλα τα υλικά εχύνοντο επί τοῦτου επάνω στην πρώτη πλάκα. Στην περίπτωση τούτη όλα τα υλικά (τσιακκίλι, άμμος, τσιμέντο) έπρεπε να μεταφερθούν στην πρώτη πλάκα από εργάτες με σακκούλια στον ώμο. Θυμάται ο Τροφαρής πως συνέχεια επί ένα μήνα μετέφερε στον ώμο σακκούλια με τσιακκίλι κι άμμο. Η κόυραση και εξάντληση ήταν τόσο μεγάλη, που αναγκάστηκε να εγκαταλείψει του δουλειά τούτη εξαιτίας της αδυναμίας των ποδιών

να μεταφέρουν συνεχώς τέτοια φορτία. Στην ίδια εργολαβική εργασία δούλεψε κι ο αδελφός του Σταύρος που παρέμεινε σ' αυτή λίγο ακόμη καιρό και έφυγε κι αυτός και πήγε στον Κώστα Αναστασίου, που πήρε εργολαβικές οικοδομές στο Χάντακα, που βρίσκεται στο ανατολικό μέρος του Πενταδρόμου Καϊμακλίου.

Ύστερα απ' όλη την πολυκύμαντη ζωή που έζησε ο Ττοφαρής στα παιδικά και νεανικά του χρόνια, ύστερα από όσα υπέφερε με τη μεταπήδηση από επάγγελμα σε επάγγελμα και από βαρετή και δύσκολη δουλειά που αναγκαστικά υπεβάλλετο να κάμει στον ιδιωτικό οικοδομικό τομέα, απεφάσισε πια οριστικά να τραπεί στο πατρογονικό επάγγελμα που είχε σταθερή την πεποίθηση πως θα εύρισκε ανακούφιση από τις περιπέτειες, που αντιμετώπισε σ' όλα τα επαγγέλματα που είχε τραπεί έως τώρα. Ήλπιζε ακόμη πως θα εύρισκε στο νέο του επάγγελμα οικονομική άνεση και θα αντιμετώπιζε καλύτερα τα έξοδα της συντήρησης της πενταμελούς του οικογένειας.

Έτσι ξεκίνησε με δυο καμήλες μόνο, που είχε, όπως αναφέραμε προηγουμένως, στην ηλικία των 16 χρόνων. Άρχισε τα ταξίδια του καμηλάρη μ' άλλους συγγενείς καμηλάρηδες για να τους έχει συντρόφους και βοηθούς του στο φόρτωμα και ξεφόρτωμα των καμήλων, στην εξασφάλιση πελατών και διάθεση του ασθέστη στις πόλεις Βαρώσια και Λάρνακα, στην προμήθεια εμπορευμάτων βενζίνης και άλλων γεωργικών προϊόντων στην επιστροφή τους στη Βώνη. Πήγαινε με τους χωριανούς του καμηλάρηδες Γιωρκή Παναγή Τολμά με τους εξαδέλφους του Ττοφαρή και Αντώνη Ξενή, με τον Ττούλη Γιωρκαλλή, (Ττούλλα) το Γεώργιο Χριστοδούλου Γιούπα και άλλους.

Στα ταξίδια του ο Ττοφαρής θυμάται μια νύκτα βροχερή που επέστρεφε από το Βαρώσι στη Βώνη η καμήλα γλιστρήσε και αυτός στο τράνταγμα της έπεσε κατάχαμα και κτύπησε στο ένα του μάτι με αποτέλεσμα να φουσκώσει και να πρησθεί. Την επομένη μέρα που έφθασαν στη Βώνη π' γαν να παραλάβουν το θαμβάκι του Μουσταφά

δυτικά της Βώνης για να το μπαλάρουν και το μεταφέρουν στη Λάρνακα. Η γυναίκα του που λεγόταν Νίνα ήταν Αρμενικής καταγωγής, τη συνάντησε χορεύτρια σε καμπαρέ της Λευκωσίας, τη συμπάθησε και την έκαμε συμβία του. Ήταν αρκετά θρησκόληπτη και συχνά επισκέπτετο και προσκυνούσε την εικόνα του Αγίου Γεωργίου της εκκλησίας της Βώνης, άναβε την καντήλα του και προσκόμιζε ταξίματα στη Χάρη του. Η μεγάλη προσήλωση της στον Άγιο επηρέασε και τον Μουσταφά, που έρχονταν αντάμα στην εκκλησιά της Βώνης και επισκέπτονταν κάθε χρόνο το μοναστήρι του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία για προσκύνημα.

Η Νίνα λοιπόν μόλις είδε το μάτι του Ττοφαρή φουσκωμένο ανησύχησε για την κατάσταση του και χωρίς να χάσει καιρό το άλειψε με λίπος της όρνιθας που το διατηρούσε λυωμένο γι' αυτό το σκοπό, γιατί το θεωρούσε αρκετά ωφέλιμο σε παρόμοια κτυπήματα και φουσκώματα.

Συγκινητική πραγματικά η πράξη της Νίνας να θεραπεύσει το ατύχημα του μικρού Ττοφαρή. Μα παράλληλα δείχνει την αρμονική συμβίωση Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων προς πείσμα του Τουρκοκύπριου ηγέτη κ. Ντενκτάς που ο σωθινισμός και η μισαλλοδοξία του τον σπρώχνουν να διακηρύττει επανειλημμένα πως η συμβίωση των δυο στοιχείων είναι αδύνατη και πρέπει να ζήσουν οι δυο κοινότητες χωρισμένες πλάι-πλάι. Σπάσε κ. Ντενκτάς το διαχωριστικόν τείχος, τη γραμμή τούτης της ντροπής και του αίσχους που χωρίζει την κοινή μας πατρίδα Κύπρο σε «βόρεια» και «νότια» ας φύγουν ακόμη τα τούρκικα στρατεύματα κατοχής και οι έπιοικοι κουβαλητοί της Ανατολίας και τότε θα αντιληφθείς το εγκάρδιο και φιλικό κλίμα που θα δημιουργηθεί ανάμεσα στα δυο σύννοικα στοιχεία και οι αρμονικές σχέσεις των δυο κοινοτήτων θα αποκατασταθούν και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό από τούτο που η Νίνα συγκινείται στο πάθημα του μικρού Ττοφαρή και προχωρεί με τα πρακτικά της μέσα να το θεραπεύσει.

Εκτός από τον ασθέστη που μετέφερε ο Ττοφαρής στις πόλεις Βαρώσια και Λάρνακα, τις βενζίνες και άλλα εισαγόμενα εμπο-

ρεύματα και γεωργικά προϊόντα της εποχής που μετέφερε στην επιστροφή του στη Βώνη, μετέφερε ακόμη το βαμβάκι της περιοχής Κυθρέας και Μεσαορίας στο Βαρώσι και στη Λάρνακα, όπου απεχωρίζετο σε εκκοκκιστικές μηχανές από το θαμβακόδοπορο για να σταλεί στη συνέχεια στην Αγγλία να γίνει νήμα και υφανθεί στα θαμβακερά υφάσματα. Μετέφερε ακόμη τα χαρούπια στην εποχή της συλλογής από τους τόπους παραγωγής τους στις πόλεις όπου θα αλέθονταν για να σταλούν στο εξωτερικό. Ταξίδευε ακόμη ο Ττοφαρής συχνά με το Χριστόδουλο Γιούπα για τη μεταφορά αχύρου από την περιοχή Κυθρέας στο μοναστήρι του Σταυροβουνιού, όπου ο σύντροφος του είχε αδελφό μοναχό, τον Γεννάδιο και ήταν πολύ γνωστός στην αδελφότητα των μοναχών, επίσης στην Αγία Άννα, Ψευδά, Λύμπια και Πιτσιλιές όπου το άχυρο ήταν περιζήτητο γιατί σ' αυτές είχε πολύ πενιχρή παραγωγή.

Δούλεψε ο Ττοφαρής 5-6 χρόνια καμηλάρης, θарέθηκε τη ζωή των ταξιδιών και του μπήκε η ιδέα να τραπεί και πάλι στην τέχνη, παρ' όλη την πικρή πείρα που είχε για τους μαστόρους του. Αφορμή τώρα ν' αλλάξει επάγγελμα ήταν ο χωριανός συνομήλικος και συμμαθητής του Χριστόδουλος Θεμιστού Βλάμης. Αυτός εργαζόταν στη Λευκωσία στην υπηρεσία του γνωστού τότε κωμοδρόμου και ύστερα μεγαλοεπιχειρηματία και γαιοκτήμονα της Λευκωσίας Χατζηκυριάκου. Τούτος άνοιξε τα μυαλά του Ττοφαρή και τον έπεισε να τον ακολουθήσει στη δική του τέχνη. Ο Χατζηκυριάκος με τη σύσταση του υπαλλήλου του δέχτηκε να προσλάβει τον Ττοφαρή στην υπηρεσία του και μάλιστα και στους δυο παραχώρησε δωρεάν τροφή και διαμονή στο σπίτι του, που βρισκόταν κοντά όπου είναι σήμερα η Παγκύπριος Ακαδημία Θηλέων.

Ο Ττοφαρής έμεινε στην υπηρεσία του Χατζηκυριάκου μόνο για οκτώ μέρες, γιατί παρουσιάστηκε η μητέρα του Ξενού Κούρσαρου και ζήτησε απ' αυτό ν' αφήσει το Ττοφαρή να στραφεί πίσω στο χωριό του να ξεκάμει τις καμήλες και σε 2-3 μέρες να επιστρέψει και πάλι στην τέχνη του σιδηρουργού. Στην πραγματικότητα η Ξενού

ξεγέλασε τον Χ' Κυριάκο, γιατί ήλθε να τον πάρει πίσω, να οδηγή τις καμήλες για να συντηρήσει την πενταμελή του οικογένεια, γιατί στον Χατζηκυριάκο σαν μαθητευόμενος δεν θα 'παιρνε μεροκάματο.

Έτσι ο Ττοφαρής θέλοντας και μη ανέλαβε πάλι τα ταξίδια του με τις δυο του καμήλες με συνοδεία των δικών του καμηλάρηδων και ιδίως του Γιωρκή Παναγή Τολμά, που ήταν ο πιο έμπιστος από τους καμηλάρηδες της Βώνης. Με τις δυο του καμήλες έβγαζε 5-6 σελίνια σε κάθε ταξίδι, ποσό που θεωρείτο αρκετά ψηλό για την εποχή της δεκαετίας του 30 που τα μεροκάματα όπως αναφέραμε προηγουμένως ήταν πολύ εξευτελιστικά.

Στην εποχή που γινόταν το μάζεμα των χαρουπιών ο Ττοφαρής μ' άλλους καμηλάρηδες της Βώνης ανέλαβαν τη μεταφορά της παραγωγής των χαρουπιών του μοναστηριού Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου που βρισκόταν κοντά στον Κουτσοβέντη. Τα μετέφεραν μέσω Δικόμου-Μπογαζιού στην Κερύνεια διαδρομή περίπου 16 μίλια. Τα μετέφεραν στις αποθήκες του έμπορου Σεβέρη με τιμή αγοράς 4 1/2 σελίνια το καντάρι (180 οκάδες) και πληρώνονταν και 3 σελίνια το καντάρι για τη μεταφορά τους. Ο Σεβέρης τα έστελλε στην Λεμεσό στον έμπορο Παττίχη, όπου αλέθονταν και στέλλονταν στην Αγγλία κυρίως για διατροφή των αγελάδων. Η παραγωγή χαρουπιών έφερνε συνάλλαγμα στην Κύπρο 300 χιλ. λίρες το χρόνο και ήταν το πρώτο προϊόν της Κύπρου από τα γεωργικά προϊόντα και γι' αυτό χαρακτηρίζονταν ο μαύρος χρυσός της Κύπρου.

Οι σύντροφοι του με τους οποίους δούλεψε ο Ττοφαρής στη μεταφορά των χαρουπιών από το μοναστήρι του Χρυσοστόμου στην Κερύνεια ήταν ο Γρηγόρης Γιαννάτζη, Νικόλας Τραχωνίτης, ο γιος του Γιώρκος Νικόλα, ο Αθανάσης Τραχωνίτης και ο Παναγής Μαύρου. Η συλλογή και μεταφορά των χαρουπιών του μοναστηριού διάρκεσε δυο μήνες και σ' όλη τούτη την περίοδο οι καμηλάρηδες έμεναν στη Μονή και τους παρέιχε τροφή και διαμονή δωρεάν σ' αυτούς και στα ζώα τους.

Μια άλλη μεταφορά χαρουπιών που ανέλαβε ο Ττοφαρής με τους συντρόφους του ήταν τα χαρούπια της Χαλεύκας που τα μετέφεραν στις αποθήκες του Αγίου Αμβροσίου. Οι δασοφύλακες Χαλεύκας απασχολούσαν στην περίπτωση αυτή εργάτες από τον Άγιο Αμβρόσιο που μάζευαν τα χαρούπια και οι καμηλάρηδες ; τα μετέφεραν. Ήταν διαδρομή μικρότερη απ' εκείνη του Χρυσοστόμου-Κερύνειας, αλλά ήταν δυσκολότερη εξαιτίας της κακοτοπιάς. Σύντροφοι του Ττοφαρή σ' αυτή την περίπτωση ήταν ο Αντώνης και Ττοφαρής Ξενή κι ο πατέρας τους Ξενής Αντωνή. Το αγώγιο μεταφοράς ήταν το ίδιο μ' εκείνο του μοναστηριού δηλ. 3 σελίνια για κάθε καντάρι.

Σε μια άλλη εποχή που ο Ττοφαρής εργάστηκε στα χαρούπια ήταν η μεταφορά τους από τα χωριά Φλαμούδι και Δαυλό στο Τρίκωμο. Κάποιος Καρπασίτης ανέλαβε τότε εργολαβικά τη μεταφορά όλης της παραγωγής των δυο τούτων χωριών και για τον σκοπό τούτο αγόρασε 3 κατάρια καμήλες (15 περίπου) που τα οδηγούσαν ανα ένας μισθωτός καμηλάρης. Ο Καρπασίτης όμως υπολογίζοντας πως δεν ήταν κατορθωτό να γίνει η μεταφορά των χαρουπιών από τους μισθωτούς καμηλάρηδες του στα πλαίσια του χρονικού διαστήματος που είχε συμφωνηθεί, αποτάθηκε στους καμηλάρηδες της Βώνης να ενισχύσουν την μεταφορά τους. Οι σύντροφοι του Ττοφαρή που εργάστηκε μαζί τους στην μεταφορά ήταν: Ττοουλής Γιωργαλλή (Ττούλλας) Γιωρκής Χ' Νικόλα, Αντωνής Ξενή και Γρηγόρης Γιαννάτζη. Το αγώγιο που πληρώθηκαν ήταν 3 σελ. το καντάρι, φόρτωμα που μετέφερε κάθε καμήλα.

Ο Ττοφαρής το 1934 έδωσε υπόσχεση γάμου με τη χωριανή του Ελένη Δημήτρη Κιουζέλη και ώρισαν η ευλογία των αρραβώνων (α ραβωνιάσματα) να γίνουν την Κυριακή της ίδιας εβδομάδας. Τούτη την εβδομάδα μια ομάδα από καμηλάρηδες στην οποία ήταν και ο Ττοφαρής ξεκίνησαν ν' αγοράσουν άχυρο από τα περικόρα της Κυθρέας και να το μεταφέρουν για πώληση στη Πιτσιλιά, όπου πουλιόταν σε καλή τιμή. Φόρτωσαν στις καμήλες το άχυρο, πέρα-

σαν τη Λακατάμια, Δευτερά, Αρεδιού, Κλήρου, όπου διανυκτέρευσαν γιατί εδώ υπήρχε χάνι που εξυπηρετούσε καμηλάρηδες και ζώα τους. Την επομένη συνέχισαν το ταξίδι τους κι έφθασαν στο Παλαιχώρι, όπου και πάλι πέζεψαν και διανυκτέρευσαν. Αναζήτησαν αγοραστές για διάθεση του άχυρου, αλλά δεν βρήκαν. Προχώρησαν κι έφθασαν στον Άη Γιάννη του Αγρού, όπου βρήκαν ένα πελάτη που αγόρασε όλα τα φορτώματα των καμηλάρηδων προς οκτώ σελίνια την καμηλιά κι από το ποσό τούτο τα 5 σελίνια ήταν αγώγιο μεταφοράς. Η καθυστέρηση τούτη της πώλησης του άχυρου συνέτεινε να φθάσει η Κυριακή που θα ετελούντο οι αρραβώνες του Ττοφαρή στη Βώνη, ενώ ο ίδιος βρισκόταν στον Άη Γιάννη του Αγρού.

Ο Πίτσιλος που αγόρασε το άχυρο τους παρέθεσε τραπέζι κι αφού οι καμηλάρηδες έφαγαν και ήπιαν παλιό κρασί, ξεκίνησαν για την επιστροφή. Η συνοδεία αποτελείτο εκτός από τον Ττοφαρή, τον Ττοουλή Γιωργαλλή (Ττούλλα), τον Πασχάλη Γεωργίου και το Γιώρκο Κωνσταντή Φλοκκαρά. Η συνοδεία ξεκίνησε πρωί από τον Άη Γιάννη του Αγρού κι έφθασαν μετά τη δύση του ήλιου στη Βώνη αφού πέρασαν από το Παλαίκυθρο όπου αγόρασαν άχυρο για μεταφορά και διάθεση την επομένη.

Κατά το 1934 έφθασε στην Κύπρο μια εταιρεία αραπάδων για την αγορά άχυρου και εξαγωγή τούτου στις γειτονικές αραβικές χώρες. Πλησίασαν τους καμηλάρηδες της Βώνης που δέχτηκαν πρόθυμα την προμήθεια άχυρου σε μεγάλες ποσότητες. Το άχυρο αυτή την εποχή το αγόραζαν από την περιοχή της Μεσαορίας οι καμηλάρηδες το μετέφεραν στο λιμάνι της Αμμοχώστου, όπου αντιπρόσωποι της Εταιρείας το πλήρωναν προς 4 σελ. την καμηλιά και αμέσως το έχυναν χύμα στο αμπάρι του πλοίου από την ακρογιαλιά. Από τα 4 σελ. που πληρώνονταν οι καμηλάρηδες τα 2 σελίνια ήταν αγώγιο.

Σε άλλες εποχές μέσα στο φθινόπωρο οι καμηλάρηδες κουβαλούσαν κόπρι προβάτου από τα χωριά Πραστεϊό, Αχερίτου, Καλοψίδα και το μετέφεραν στα περιβόλια

του Βαρωσιού. Εκεί χρησιμοποιείτο στις πορτοκαλιές και ροδιές και για άλλες εποχιακές καλλιέργειες καλοκαιρινών και χειμερινών λαχανικών. Το κόπρι μεταφερόταν σε μεγάλες σακκούλες κοκκινολούφρες που χωρούσε κάθε μια χωνευμένο κόπρι περί τις 120 οκάδες. Φορτωνόταν ανά δυο τέτοιες σακκούλες σε κάθε καμήλα και στοίχιζε κάθε καμηλιά 2 σελίνια και οι καμηλάρηδες εισπρατταν 4 σελ. για κάθε καμηλιά. Ο Ττοφαρής στη μεταφορά κόπρου είχε συνοδεία κι άλλους καμηλάρηδες από τη Βώνη τον Γεώργιο Χριστοδούλου Κοντό, τον Ξενή Αντωνή, το Σωτήρη Πίτσιου και άλλους.

Όταν αρραβωνιάστηκε ο Ττοφαρής πούλησε ένα κάμηλο για £15 στο Γιαννή Σανταφιανό από τη Νήσου και προόριζε τα χρήματα τούτα για την ανοικοδόμηση του κληρονομικού σπιτιού του από τον παππού του Χριστόδουλο Κούρσαρο. Βρισκόταν σε καλή τοποθεσία στη Βώνη, δίπλα στο σπίτι του Σπύρου Μαύρου και πολύ κοντά στον Ξεροπόταμο. Με την πάροδο του χρόνου σκέφτηκε να ξεκάμει τις καμήλες, γιατί θαρέθηκε τα ταξίδια και τα ξενύκτια σε ξένους τόπους. Γι' αυτό πούλησε και τις υπόλοιπες καμήλες κι άφησε μόνο μια που την παραχώρησε στον πενθερό του Δημήτρη Κιουζέλη και την ένωσε στο δικό του καττάρι.

Το σπίτι προχωρούσε στην ανέγερση κι ο Ττοφαρής είχε ανάγκη χρημάτων. Γι' αυτό πήγε στη Νήσου και τέθηκε στην υπηρεσία του Γιάννη Σανταφιανού στον ίδιο που είχε πουλήσει, όπως αναφέραμε, τον ένα κάμηλο. Δούλεψε κοντά σ' αυτό για δυο μήνες και στράφηκε πίσω στη Βώνη για να εργασθεί κι ο ίδιος στην οικοδομή του σπιτιού. Είχε μάλιστα για κτίστη τον Φαχρή Ασαφόμπασιη από το Τσιφλικούδι και είχε νυμφευθεί τον Μπεη Κιογιού. Η πληρωμή του ήταν τότε 2 1/2 σελίνια τη μέρα. Την ξυλεία την αγόραζε κατά διαστήματα από τη Λευκωσία σε πολύ χαμηλή τιμή. Αρκεί ν' αναφέρομαι πως τις τσάπες των 4 μέτρων τις αγόρασε προς 3 σελ. την μια. Όλο δε το σπίτι στοίχισε £80.

Το 1935 ο Ττοφαρής αναλαμβάνει εργασία σαν εργάτης στο μεταλλείο του Μαυρο-

βουνιού. Εγκατέλειψε όλες τις άλλες εργασίες και ήλθε στο μεταλλείο, γιατί εδώ το μεταλλείο πρόσφερε ψηλότερο μεροκάματο 2 σελ. τη μέρα, ενώ σ' όλες τις άλλες εργασίες που ασχολήθηκε προηγουμένως δεν ξεπέρασε το 1-1 1/2 σελ. την ημέρα. Ήταν προς τοις άλλους δουλειά συνεχής και μπορούσε αν του βαστούσε η καρδιά να εργασθεί αρκετό χρόνο.

Στη χρονιά τούτη που βρίσκεται για εργασία στο μεταλλείο ο Ττοφαρής πέθανε σε ηλικία 14 χρόνων η ανάπηρη σωματικά και πνευματικά αδελφή του Ελένη. Ο θάνατος απηλλάξε όχι μόνο τούτη από τα δεινά, αλλά και την οικογένειά της, ιδίως τη χήρα μητέρα της.

Στο μεταλλείο εργάζονταν καμιά εικοσαριά εργάτες από τη Βώνη και ανάμεσα σ' αυτούς ήταν ο Γεώργιος Σάββα Κκολού, ο Φωτής Κλεάνθους, ο Ττουραπής Ορφανός (Ττουραπής) ο Θεοχάρους Παναγή, ο Χριστόδουλος Λούκα Τσιρίπιλλος, ο Κωστής Βλάμης και άλλοι. Σ' αυτούς τους χωριανούς του ενώθηκε κι ο Ττοφαρής και η εργασία που του ανέθεσαν αρχικά να κάμνει ήταν να ξεκαθαρίζει την ξυλεία που εστερέωνε τη γαλαρία για να μη πέφτει το χύμα.

Το μεταλλείο εργάζετο συνεχώς όλο το εικοσιτετραώρο με τρεις βάρδιες ανά 8 ώρες η καθεμιά. Οι εργάτες κατέβαιναν στις γαλαρίες και ανέβαιναν στην επιφάνεια με βίντζι με δυο κάδους (ο ένας κατέβαινε κι ο άλλος ανέβαινε) που ο καθένας χωρούσε 45 εργάτες. Κάθε βίντζι ανεσύρετο με πολύ χονδρό σύρμα που ετυλίγετο σε κύλινδρο. Η κίνηση και των δυο κάδων εγίνετο με τη δύναμη του ηλεκτρικού ρεύματος. Οι εργάτες σαν έφθαναν στις γαλαρίες η δουλειά που άρχιζαν ήταν ν' ανοίγουν τρύπες στις οποίες τοποθετούσαν δυναμίτιδα (φάλιες). Στη συνέχεια έφθαναν οι φαλιαδόροι, που πυροδοτούσαν τις φάλιες με την έκρηξη των οποίων εκτινάσσονταν μεγάλοι όγκοι χύματος κι έπεφταν κάτω. Σ' όλο το ύψος της γαλαρίας τοποθετούσαν 6-9 φάλιες που απείχαν 1 1/2 πόδι η μια από την άλλη. Κατά την πυροδότηση της φάλιας, οι εργάτες απομακρύνονταν και κρύβονταν πίσω από ένα καντούνι της

γαλαρίας για αποφυγή ατυχημάτων, που μπορούσαν να συμβούν από κτυπήματα του χώματος, που εκσφενδονίζετο με την έκρηξη της φάλιας. Οι εργάτες τότε μάζευαν το μείγμα σε αμαξάκια που μεταφέρονταν και το άδειαζαν σε αβάτζες. Κάτω απ' αυτές υπήρχε γραμμή τρένου, που κυλούσαν τα άδεια βαγονάκια που περνούσαν με τη σειρά τους κάτω από τις αβάτζες και δέχονταν την ποσότητα του χώματος, μέσα στο οποίο ευρίσκετο το μετάλλευμα. Με τον ίδιο τρόπο γέμιζαν όλα τα βαγονάκια του τρένου, τότε προχωρούσε τούτο και μετέφερε το μείγμα στον κεντρικό λάκκο. Εδώ ανεσύρετο κάθε βαγόνι στο στόμιο του μεγάλου λάκκου και άμα έφθανε στο τμήμα (section) 125 άφηνε τα γεμάτα βαγόνια και άλλο τρένο τα παραλάμβαινε και τα έβγαζε έξω στη μεγάλη πλατεία. Εδώ παραλάμβανε το μείγμα άλλο μεγάλο τρένο που το μετέφερε στο Ξερό. Απ' εκεί με μεγάλες βάρκες μεταφέρετο σε μεγάλα ελλιμενισμένα πλοία στα βαθειά νερά για να μεταφερθεί το μείγμα στην Ευρώπη ιδίως στη Γερμανία. Ο χαλκός τότε αλέθετο και έλυωνε σε μεγάλα καζάνια για να χυθεί κατόπιν στα χυτήρια και να γίνουν οι μεγάλες κόκκινες πλάκες με τις οποίες κατασκευάζονταν τα χάλκινα μαγειρικά σκεύη. Τα μαγειρικά τούτα σκεύη (χαρτζιά και μαγειρίσες, μικρές και μεγάλες, τηγάνια για να χρησιμοποιηθούν στο ψήσιμο των τροφών) έπρεπε εσωτερικά να γανωθούν με καλάϊ και ζιγκο προς αποφυγή της οξειδωσης.

Κοντά στο μεταλλείο η Εταιρεία είχε κτίσει σπίτια για διαμονή των εργατών. Επειδή τούτα δεν επαρκούσαν για όλους τους εργάτες, η Εταιρεία αναγκάστηκε να κατασκευάσει και παραπήγματα (παράγκες) και σε καθεμιά έμειναν 3-4 εργάτες. Η διαμονή των εργατών στα σπίτια και τις παράγκες ήταν δωρεάν. Τα σπίτια η Εταιρεία τα παραχωρούσε σε οικογενειάρχες επιστάτες και εργάτες, ενώ τις παράγκες τις έδιδε σε μονήρεις εργάτες.

Στα σπίτια και στις παράγκες μπορούσαν οι εργάτες να παρασκευάσουν πρόχειρα φαγητά, γιατί υπήρχε στο κάθε είδος κουζίνα με όλα τα σύνεργα μαγειρικής της επο-

χής εκείνης. Άλλοι που δεν μπορούσαν από μόνοι τους να ετοιμάσουν φαγητό κατέφευγαν σε παρακείμενα εστιατόρια, που λειτουργούσαν αποκλειστικά για τους εργάτες. Το κόστος φαγητού σ' αυτά ήταν για νηστήσιμα 2-4 γρόσια και φαγητά με κρέας 4-6 γρόσια.

Απαραίτητο καθημερινά για τους εργάτες ήταν το μπάνιο, γιατί κατεβαίνοντας ο εργάτης στη γαλαρία εγίνετο ολόμαυρος από τη σκόνη που έβγαινε εξαιτίας των εκρήξεων. Γι' αυτό η Εταιρεία έκτισε λουτρό πολύ κοντά στο μεταλλείο στα οποία κατέφευγαν οι εργάτες για λούσιμο, μόλις έβγαιναν από το μεταλλείο και στη συνέχεια φορώντας καθαρά ρούχα, μπορούσαν να ξεκουραστούν και ν' απολαύσουν ένα ήσυχο ύπνο.

Κάθε επιστάτης στη γαλαρία είχε στην επίβλεψη του 15-20 εργάτες. Οι αρχιεπιστάτες είχαν τη γενική επίβλεψη όλου του μεταλλείου. Οι αρχιεπιστάτες την εποχή που μπήκε ο Ττοφαρής στο μεταλλείο ήταν δυο, ο Μιχάλης Κκολός από τη Βώνη κι ο Βαγγέλης από το Λευκόνοικο. Η αμοιβή του καθαριστή ήταν 2 σελίνια την ημέρα, του εργάτη που αποκτούσε ειδικότητα και εργαζόταν σε εργολάβο 3-5 σελίνια την ημέρα. Οι επιστάτες έπαιρναν 10-15 σελ. την ημέρα και οι αρχιεπιστάτες £1-1/2 την ημέρα. Ο Γενικός Διευθυντής του μεταλλείου ήταν Άγγλος κι ο μισθός του έφθανε τις £1000.- το χρόνο. Κάθε βάρδια εργατών αριθμούσε 2-2 1/2 χιλιάδες εργάτες, επομένως τρεις βάρδιες που εργαζόνταν καθημερινά, ανεβίβαζαν όλους τους εργάτες του μεταλλείου 6-7 χιλιάδες.

Ο Ττοφαρής σαν καθαριστής στο μεταλλείο εξοικονομούσε κάθε δεκαπενθήμερο που γινόταν η πληρωμή περί τα 25 σελίνια, τα οποία έστελλε στη Βώνη και ξοδεύονταν για την αποπεράτωση του σπιτιού, που τελικά συμπληρώθηκε το 1938. Δούλεψε σαν καθαριστής στο μεταλλείο για 3-4 χρόνια και κατόπιν προσλήφθηκε σε εργολάβο με μεροκάματο 3 σελ. την ημέρα. Εργαζόταν μάλιστα στον εργολάβο Αχιλλέα από το Καζάφани της επαρχίας Κυρηναίας. Ξαφνικά εγκαταλείπει το μεταλλείο και έρχεται πίσω στη Βώνη. Λόγος που ανάγκασε τον

Ττοφαρή ν' αφήσει την εργασία του σε καιρό μάλιστα που έπαιρνε ψηλό μεροκάματο με προοπτική ν' αυξηθεί τούτο περισσότερο ήταν, γιατί αρρώστησε με μαλάρια (ελώδη πυρετό) πολύ σοβαρής μορφής. Η μαλάρια την εποχή που αναφερόμαστε μάλιστα την Κύπρο σε μεγάλο βαθμό. Μεταδιδόταν με τα ανωφελή κουνούπια και κυρίως τα θηλυκά, που πολλαπλασιάζονταν στα στεκούμενα νερά. Τα κουνούπια τούτα δάγκωναν τους ανθρώπους και απομιζούσαν αίμα για να θρέψουν τα αυγά που είχαν στην κοιλιά τους. Στο δάγκωμα τούτο, αν συνέβαινε να δαγκώσει ένα άτομο που υπέφερε με τη μαλάρια, παραλάμβανε μαζί με το αίμα και το μικρόβιο της μαλάριας που κρατούσε στο στόμα του. Δαγκάνοντας κατόπιν ένα υγιές άτομο μετέδιδε σε τούτο το μικρόβιο της μαλάριας. Έτσι όταν σ' ένα σπίτι αρρωσταύσε ένα άτομο με τη μαλάρια με το δάγκωμα των κουνουπιών μεταδιδόταν εύκολα σ' όλα τα μέλη της οικογένειας.

Ο Ττοφαρής στο μεταλλείο μόλις προσβλήθηκε από τη μαλάρια έφθασε στην οικογένεια του να τύχει κατάλληλης περιποίησης και ιατρικής περίθαλψης να γιάνει, γιατί αν δεν εγίνετο αποτελεσματική θεραπεία μπορούσε να έχει σοβαρές επιπλοκές, που αδυνάτιζαν τον οργανισμό του και μπορούσε να καταλήξει στο θάνατο. Χρειάστηκε να παραμείνει άνεργος για 2-3 μήνες για να γίνει τελείως καλά.

Βρισκόμαστε στην εποχή που άρχισε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος (Σεπτέμβρης 1939) και οι τιμές των διαφόρων προϊόντων όπως κι οι εργασίες άρχισαν να παίρνουν νέα τροπή. Η αποικιακή Κυβέρνηση άρχισε την εκτέλεση διαφόρων αμυντικών έργων στην Κύπρο, φοβόταν εισβολή του εχθρού (των Γερμανών) και η ζήτηση εργατικών χεριών ήταν μεγάλη. Η Κυβέρνηση περίορισε μια έκταση ενός τετραγωνικού μιλίου με τέλλι ανάμεσα Βώνης και Παλαικύθρου και στη συνέχεια έβαλε εργάτες που κατασκεύαζαν κύβους με ισομεγέθεις κυβικές πέτρες (πούρενες) της Αγίας Παρασκευής και πάνω σ' αυτούς τοποθετούσαν πυρομαχικά, τρόφιμα, ενδύματα κλπ. Δυτικά από

την περιορισμένη τούτη περιοχή και σε κάποια απόσταση άρχισαν άλλοι εργάτες να σχηματίζουν κούκους (κύβους ψηλούς με χώμα) που έφθαναν μέχρι τη Μιδ Μηλιά. Σ' αυτούς τους κύβους και κούκους εργάστηκε κι ο Ττοφαρής για 2-3 μήνες. Η αμοιβή των εργατών ήταν 3 σελ. για κάθε χωματίνο κούκο.

Παράλληλα με την εκτέλεση την αμυντικών τούτων έργων άρχισε και η κατασκευή του αεροδρομίου της Τύμβου με μεροκάματο εργάτη 3 σελίνια. Ο Ττοφαρής εδώ στο αεροδρόμιο συνάντησε ένα γνωστό του από την Παλουριώτισσα, τον Σκόρδο. Αυτός είχε στην κατοχή του 6-8 κάρρα, που μάζευαν πέτρες και τις μετέφεραν στο αεροδρόμιο, όπου άλλοι εργάτες τις έσπαζαν με σιδερένιο ματσό και τις έκαμναν τσακίλι για την κατασκευή του αεροδρομίου, γιατί οι τσακκιλομηχανές ήταν άγνωστες στην εποχή που αναφερόμαστε. Ο Σκόρδος παρότρυνε τον Ττοφαρή να έλθει στην υπηρεσία του να σπάει τσακίλι και του υποσχέθηκε να του δίδει μεροκάματο 10 σελίνια. Ο Ττοφαρής αμέσως, χωρίς κανένα δισταγμό, θρέθηκε στην υπηρεσία του Σκόρδου, όπου εργάστηκε για δυο μήνες.

Την εποχή τούτη ο Ττοφαρής τέλεσε τους γάμους του με την Ελένη Δημήτρη Κουζέλη, το Γενάρη του 1940. Τις καμήλες τις κράτησε μέχρι το 1948. Αυτό το χρόνο είχαν φθάσει αραπάδες κι αγόραζαν καμήλες στους οποίους ο Ττοφαρής πούλησε δυο για £70.

Η ζήτηση των καμήλων από τους αραπάδες συνεχίστηκε και στα κατοπινά χρόνια και τότε πολλοί καμηλάρηδες τις πούλησαν. Λιγότευσαν έτσι σημαντικά οι καμήλες της Βώνης για να σθίσουν τελείως λίγα χρόνια αργότερα στην αρχή της δεκαετίας του 1950. Ο λόγος ήταν γιατί τις μεταφορές όλες τις ανέλαβαν τα φορτηγά αυτοκίνητα, που είχαν αρχίσει να εισάγονται στην Κύπρο μετά που τέλειωσε ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος. Και τούτο, γιατί έκαμναν τις μεταφορές πολύ γρήγορα και σε χαμηλότερη τιμή από κάθε άλλο μεταφορικό μέσο.

Ο Ττοφαρής μετά που ξέκανε τις καμήλες, όπως πάντα, δεν έμεινε χωρίς δουλειά, αλλά άρχισε να κατασκευάζει μαχαλλεπί και περιερχόταν πολυσύχναστους τόπους που το πουλούσε με μεγάλη ευκολία. Βρήκε την κατασκευή και πώληση τούτου του είδους την πιο κατάλληλη γι' αυτόν απασχόληση, γιατί από τότε που εργαζόταν στις ιδιωτικές οικοδομές, με τη δύσκολη και βαρετή εργασία στο μπετόν αρμέ, είχαν αδυνατίσει τα πόδια του και επομένως του ήταν αδύνατο να εργασθεί στις οικοδομικές εργασίες, παρ' όλο που υπήρχε μεγάλη ζήτηση εργητικών χεριών γι' αυτές και μάλιστα με μεροκάματο 6-8 σελίνια. Κατασκεύαζε καθημερινά καμιά εκατοστή πίτες και περιήρχετο τη διαδρομή Βώννης-Χρυσίδας-Κυθρέας και τις πουλούσε προς δυο γρόσια την πίττα κι έβγαζε ένα τακτικό μεροκάματο περίπου 10 σελ. Με την πάροδο του χρόνου για να ευκολυνθεί στη μεταφορά και πώληση του μαχαλλεπιού, κατασκεύασε ο ίδιος ένα χειροκίνητο αμαξάκι δικής του επινόησης που του στοίχισε £10. Σ' αυτό έβαζε όλο το εμπόρευμα και όλα τα χρειώδη, πιατάκια, κουταλάκια, πετσέττες, νερό, ροδόσταγμα, ζάχαρη κλπ. Κυλούσε το τροχοφόρο με μεγάλη άνεση και έτσι απηλλάγηκε ο Ττοφαρής να μεταφέρει καθημερινά το βάρος του στα χέρια.

Αυτή την εποχή που ο Ττοφαρής είχε απασχοληθεί με την κατασκευή και διάθεση του μαχαλλεπιού, έτυχε να φθάσει στη Βώνη από τη Σκάλα ο Κυριάκος Νικολάου. Ήλθε να επισκεφθεί τη θεία του Χρυσταλλού Χ' Κωνσταντή. Συναντήθηκε με το Ττοφαρή στο καφενείο του χωριού γνωστός που ήταν άμα είδε το Ττοφαρή να πουλεί μαχαλλεπί προθυμοποιήθηκε να δείξει σ' αυτόν να κατασκευάζει και παγωτό κι έτσι στην καθημερινή του διαδρομή να διαθέτει δυο είδη.

Ο Ττοφαρής αμέσως αγόρασε καθ' υπόδειξη του Κυριάκου 3 κουτιά γάλα θλάχας και μισή οκά νησιαστό και κάλεσε τον Κυριάκο να κανονίσει τη δόση του παγωτού. Άρχισε να βράζει και τα τρία κουτιά του γάλα και κατόπι έρριπτε και ανακάτωνε σ' αυτό τη δόση του νησιαστού. Στη συνέχεια περίμενε το μείγμα τούτο να πάρει μια

μορφή σε τρόπο που να μη είναι ούτε πολύ νερουλωτό ούτε πολύ πηχτό. Στην κατάσταση τούτη που βρισκόταν το μείγμα το έχυνε σ' ένα βαρελάκι τσίγκενο που χωρούσε 4-5 οκάδες υγρό. Το βαρελάκι τούτο τοποθετείτο σ' ένα παρόμοιο δοχείο ξύλινο που ήταν μεγαλύτερο από το πρώτο. Σ' αυτό έβαζε πάγο κι άλας και περιέστρεφε το εσωτερικό βαρελάκι με το χέρι μέχρις ότου το μείγμα πήξει. Το παγωτό όταν έπηξε τότε ήταν κατάλληλο για πώληση. Ο Ττοφαρής ξαναδοκίμασε τη δόση της κατασκευής και του είχε γίνει πια κτήμα του.

Ο Ττοφαρής πουλούσε το παγωτό τοποθετώντας το σε ειδικές φόρμες, που προμηθευόταν από κάποιον που λεγόταν Τάκης, από την Παλουριώτισσα. Ήταν μικρού μεγέθους κι γίνοντο με αλεύρι. Το αλεύρι εξμύωνετο και ήταν νερουλωτό. Το νερουλωτό τούτο ζυμάρι εχύνετο σ' άλλες φόρμες που εξεσταίνετο και εψήνετο όποτε έβγαιναν οι φόρμες για παγωτό. Ήταν μικρού μεγέθους και επουλιόταν 3-4 σελ. την εκατοστή.

Ο Κυριάκος εκτός από το παγωτό δίδαξε τον Ττοφαρή να κατασκευάζει και παστελλάκι. Τα υλικά που χρειάζονταν για το παστελλάκι ήταν μια οκά ζάχαρη και μισή οκά σησάμι. Η ζάχαρη διαλυόταν σε νερό που έβραζε στη φωτιά μέχρις ότου καταστηθεί σε σημείο που να κουμπώνει στο κουτάλι. Το σησάμι εκασιανίζετο σε λαμαρίνα που ήταν πάνω στη φωτιά και κατόπιν έτσι ολόθραστο εχύνετο στο καταστημένο μείγμα της ζάχαρης, ενώ ταυτόχρονα ανακατώνετο με μια μικρή βέργα και στη συνέχεια εχύνετο σε μεγάλο καλούπι και η επιφάνεια του εστρώνετο καλά με μασδράκι. Αφήνετο λίγη ώρα να κρυώσει και κατόπιν εκόπτετο με μαχαρί σε τεμάχια μικρού ή μεγάλου μεγέθους. Τα πουλούσε τότε ένα γρόσι το κομμάτι.

Στη διαδρομή που ακολουθούσε καθημερινά ο Ττοφαρής διέθετε και τα τρία είδη και κάθε πελάτης έκανε την εκλογή του. Σύνχαζε περισσότερο σε τόπους που είχαν περισσότερη συνάθροιση, σχολεία, καφενεία και άλλα.

Ο Ττοφαρής για ν' απαλλαγεί από τον

κόπο της καθημερινής διαδρομής ενοικίασε το καφενείο του αποβιώσαντος Νικολάκη Πιερή στη Βώνη £4 μηνιαίως και σκέφτηκε να περιοριστεί στο καφενείο και να διαθέτει μαζί με τους καφέδες και τα τρία είδη, που κατασκεύαζε, μαχαλλεπί, παγωτό, παστελλάκι.

Ύστερα από τα τρία είδη ο Ττοφαρής έμαθε και την κατασκευή του μπακλαβά. Του την είχε δείξει ο γυιος του Ευριπίδη Κάρμιου, Δημήτρης. Ο Ευριπίδης καταγόταν από το Κάρμι της Κερύνειας (Κάρμιος) και νυμφεύθηκε στη Βώνη την Ελένη Κκολού, όπου εγκαταστάθηκε και έκαμνε γλυκίσματα με τα οποία τροφοδοτούσε τα καφενεία και τα άλλα κέντρα της περιοχής Κυθρέας. Από τον Ευριπίδη διδάχθηκε την κατασκευή του μπακλαβά ο γυιος του Δημήτρης και αυτός με τη σειρά του την υπέδειξε στον Ττοφαρή.

Ο Ττοφαρής έφερε τακτικά φύλλο μπακλαβά από τη Λευκωσία, προμηθεύθηκε και λαμαρίνες για το ψήσιμο του. Τοποθετούσε αρχικά βούτυρο (Spry) στη λαμαρίνα άπλωνε κατόπι φύλλο μπακλαβά που το άλειφε και πάλι με βούτυρο και έτσι προσθέτοντας διαδοχικά φύλλο και βούτυρο, έφθανε στο μέσο του πάχους που θα είχε ο μπακλαβάς, πρόσθετε σ' αυτό κούννες αθασιού κουπανισμένες, κανέλλα και άλλες μυρωδιές και όταν προστίθεντο όλα τα υπόλοιπα φύλλα που θα έδιδαν στον μπακλαβά το κανονικό πάχος, η λαμαρίνα τοποθετείτο σε πυρωμένο φούρνο για το ψήσιμο του μπακλαβά. Μετά το ψήσιμο έμπαινε λαδάπη. Μια οκά ζάχαρη έλυωνε σε νερό και μ' αυτή εμελώνετο όλο το περιεχόμενο του ψημένου φύλλου της κάθε λαμαρίνας. Κατόπιν εκόπτετο στη λαμαρίνα σε κανονικά τριγωνικά τεμάχια και ήταν έτοιμος ο μπακλαβάς για διάθεση.

Κάθε τεμάχιο μπακλαβά ο Ττοφαρής το πουλούσε 3 γρόσια, το μαχαλλεπί 2 γρόσια την πίττα, ένα γρόσι ο καφές, το παγωτό και το παστελλάκι. Όλα τα είδη διατίθεντο στο ενοικιασμένο καφενείο που είχε στη Βώνη. Είχε ικανοποιητική πελατεία, γιατί αυτός άνοιγε ολημερίς το καφενείο σε αντίθεση με τα άλλα τρία καφενεία της Βώνης, του Σπύρου Μαύρου, του Χ' Πετρή Σπανού και του Λούκα Μαύρου που άνοιγαν μόνο τη

νύκτα.

Ο Ττοφαρής σαν εργαζόταν το καφενείο στη Βώνη, παρουσιάσθηκε μια άλλη ευκαιρία ενός άλλου καφενείου στην Παλουριωτίτσια. Το καφενείο τούτο ήταν ιδιοκτησία κάποιου που καταγόταν από το Γέρι και το είχε ενοικιασμένο σε κάποιο σύγαμπρο του, που όμως ξαφνικά το είχε εγκαταλείψει. Ένας γνωστός του Ττοφαρή του είχε μηνύσει πως το καφενείο τούτο διατίθεται για ενοικίαση. Χωρίς να χάσει καιρό ο Ττοφαρής έσπευσε και το ενοικίασε και τούτο για £4 το μήνα.

Στο καφενείο της Βώνης άφησε τη σύζυγο του Ελένη κι αυτός καθημερινά πηγαινοερχόταν στην Παλουριωτίτσια κι ασχολείτο με το καφενείο. Εκτός από τους καφέδες που σέρβιρε, έψηνε και σουβλάκια κι άλλα πρόχειρα φαγητά, διέθετε ακόμη και μερικά από τα είδη των γλυκισμάτων που κατασκεύαζε στη Βώνη κι έβγαζε καλό μεροκάματο. Η λειτουργία του καφενείου χρονολογείται το 1948. Τροφοδοτούσε το προσωπικό του παρακείμενου γκαράζ αυτοκινήτων και όλα τα γύρω καταστήματα. Αφού το εργάστηκε για δυο περίπου χρόνια το εγκατέλειψε, αφού το ενοικίασε με το ίδιο ποσό των £4 το μήνα στον Παναγιώτη Ζυμαρά από την Αγκαστίνα. Αφορμή έδωσε ένας υπάλληλος του γκαράζ που αρνείτο να τον πληρώσει για ένα σεβαστό ποσό που του χρωστούσε για διάφορα είδη, που κατανάλωσε από το καφενείο.

Έτσι ο Ττοφαρής αναγκάστηκε να περιοριστεί με το καφενείο που είχε ενοικιασμένο στη Βώνη. Αλλά κι εδώ δεν άργησε να αντιμετωπίσει το συναγωνισμό ενός άλλου νέου καφενείου που είχε ανοίξει στη Βώνη. Ο γυιός του Γρηγόρη Γιαννάτση, ο Γιαννάκης, άνοιξε δικό του καφενείο που του τράβηξε την περισσότερη πελατεία και τούτο έγινε αφορμή να εγκαταλείψει το ενοικιασμένο καφενείο και να παραμείνει άνεργος.

Στη στενόχωρη τούτη θέση που βρισκόταν ο Ττοφαρής, σκέφτηκε να συναντήσει τον χωριανό του Κωστή Καρασάββα ο οποίος του υπέδειξε την κατασκευή των γνωστών λιχουδιών που λεγόταν σιάμισι.

Άνοιξε με ζυμάρι φύλλο και σ' αυτό τοποθετούσε χαλoubά που κατασκεύαζε με σμιγδάλι και αφού τον σκέπαζε με το φύλλο τα έψηνε στο τηγάνι με λάδι. Γέμιζε μ' αυτά μια μεγάλη λαμαρίνα και με ποδήλατο γύριζε τα σχολεία της διαδρομής Βώνης-Χρυσίδας-Νέου Χωριού-Κυθρέας και τα πουλούσε. Σ' αυτά προστίθεντο το παστελλάκι, ο μπακλαβάς, το σιάμαλι.

Την κατασκευή του σιάμαλι του υπέδειξε κάποιος επιδέξιος τεχνίτης από τη Λευκωσία που λεγόταν Ιωσήφ. Αυτός το κατασκεύαζε με πολλή τέχνη και το πουλούσε περιπλανώμενος στην αγορά της Λευκωσίας. Για την κατασκευή του χρειαζόταν μια οκά σμιγδάλι, μισή οκά ζάχαρη κι ένα κουταλάκι baking powder. Εζυμώνονταν τα υλικά τούτα μαζί και το όλο φύραμα τοποθετείτο σε σινί και κάτοπι ψηνόταν σε ειδικό φούρνο που πυρώνετο με συσκευή πετρελαίου. Χρειαζόταν το ψήσιμο περίπου μια ώρα και ύστερα εραντίζετο με λαδάπη (μια οκά ζάχαρη διαλυμένη σε νερό). Κατόπιν εριγάρετον και εκόπτετο σε ορθογωνικά τεμάχια που επουλιούνταν 3 γρόσια το ένα (σημερινή τιμή είναι 3 σελίνια το ένα).

Καθημερινά ο Ττοφαρής κατασκεύαζε σιάμιση και πουρέκκια, αλλά την Κυριακή πρόσθετε σ' αυτά και τα άλλα είδη της τέχνης του, μπακλαβάδες, σιάμαλι. Το μαχαλλεπί και το παγωτό τα είχε εγκαταλείψει τελείως, γιατί χρειαζόνταν πάγος που ερχόταν από τη Λευκωσία κι έπρεπε να φθάσει πρωί. Αλλά αυτή την ώρα δεν μπορούσαν να κατασκευασθούν, γιατί ο Ττοφαρής βρισκόταν στο γύρο της διαδρομής για τη διάθεση των άλλων ειδών. Άλλωστε το κέρδος που άφηναν ήταν σ' όλα το ίδιο. Γι' αυτό περιορίστηκε μόνο στην κατασκευή και διάθεση των γλυκισμάτων.

Την ημέρα της 8' εισβολής του Αττίλα στη Βώνη, στις 14 Αυγούστου 1974, αφού προηγήθηκε ο ανηλεής βομβαρδισμός από τα τούρκικα αεροπλάνα σ' όλη την περιοχή της Κυθρέας ο Ττοφαρής με την οικογένειά του αναγκάστηκε μ' όλους τους άλλους χωριανούς του να εγκαταλείψουν το χωριό τους, την προηγούμενη λέγω μέρα είχε κατασκευάσει πουρέκκια, σιάμι-

σιη, σιάμαλι, μπακλαβάδες, όλα ψημένα σε σινιά έτοιμα να μελωθούν και να διατεθούν για πώληση την επομένη μέρα στο συνηθισμένο γύρο. Δυστυχώς όλα τούτα έμειναν άθικτα και εγκαταλείφθηκαν για να αρπαγούν από τους Ασιάτες πειρατές, όπως και το άλλο νοικοκυριό, έπιπλα, μαγειρικά σκεύη, ρουχισμός, ψυγεία, ραδιόφωνα, τηλεοράσεις, πολύτιμα κειμήλια οικογενειακής κληρονομιάς, χρυσαφικά, κατοικίδια ζώα κλπ. Όλα έμειναν λεία των αδίστακτων στρατιωτών της Ανατολίας για να μεταφερθούν με πλοία στην Τουρκία και πωληθούν σε εξευτελεστικές τιμές με δημοπρασία στα παζάρια της Άγκυρας και των άλλων πόλεων της Ανατολής.

Ο Ττοφαρής που μετέτλησε τόσα επαγγέλματα και δεν άφησε χρονικό διάστημα χωρίς να το εκμεταλλευθεί με την εργασία, σήμερα παραμένει άνεργος και περνά τις περισσότερες ώρες του σε κάποιο συγγενικό κατάστημα, στη Λευκωσία.

Σε ερώτησή μου γιατί δεν δραστηριοποιήθηκε ευθύς μετά την προσφυγιά, όπως έκαμαν όλοι σχεδόν οι πρόσφυγες και μάλιστα στην ηλικία των 60 χρόνων, που είχε μπροστά του περιθώριο ζωής και προπαντός με την κατασκευή γλυκισμάτων που στην πόλη έχουν ευρεία κατανάλωση, ο Ττοφαρής απάντησε:

«Στη Βώνη είχα όλα τα απαιτούμενα που χρειαζόνταν για την κατασκευή των γλυκισμάτων. Έκτισα φούρνο που πύρωνε με συσκευή πετρελαίου, ακόμη μεγάλη ξεχωριστή αίθουσα στην οποία με μεγάλη άνεση εγίνετο η προπαρασκευή των γλυκισμάτων, είχα επίσης μεγάλο ψυγείο όπου εφυλάττοντο μετά το ψήσιμο, είχα σινιά και λαμαρίνες και ερμάρια που εφυλάττονταν, κουζίνα στην οποία εκαθαρίζονταν. Σήμερα το σπίτι που έκτισα σε ιδιόκτητο οικόπεδο με το σχετικό δάνειο-βοήθημα που παρέχεται από την Κυβέρνηση για τη στέγαση των προσφύγων, είναι τόσο μικρό και στενόχωρο που μόλις καλύπτει την απλή στέγαση μιας διμελούς οικογένειας υπερηλίκων και δεν υπάρχει χώρος για κτίσιμο υποστατικών επαγγελματικής στέγης. Έτσι δεν κάμνω καμιά δουλειά, πράγμα που με στενοχωρεί υπερβολικά. Είχα πάντα

τη γνώμη πως η εργασία τονώνει και τρέφει τη ζωή του ατόμου σε αντίθεση με την ανεργία που μαραίνει τον ανθρώπινο οργανισμό και υποσκάπτει ολοένα την υγεία, με αποτέλεσμα τον γρήγορο θάνατο.»

Βρίσκω την απάντηση του Ττοφαρή πολύ ορθή και δικαιολογημένη, γιατί η πολύχρονη προσφυγιά απέδειξε του λόγου την αλήθεια. Και πραγματικά πόσοι και πόσοι πρόσφυγες καθ' όλα υγιείς απέθαναν πρόωρα, γιατί δεν είχαν καθημερινή ασχολία και η σκέψη, το άγχος και το μαράζι του εκτοπισμού υπέσκαπταν σαν σαράκι την υγεία τους με αποτέλεσμα να κοπεί πιο σύντομα το νήμα της ζωής. Ενώ κάποια απασχόληση αν είχαν θα απέτρεπαν κάθε σκέψη και συλλογισμό της δεινής θέσης που περιέπεσαν, έτσι η ζωή τους θα 'ταν πλέον ήρεμη, του ασφαλώς θα παράτεινε διαρκώς το αναμενόμενο μοιραίο.

Απ' όλες τις τάξεις των προσφύγων περισσότερο κτυπήθηκε από την ανεργία η τάξη των ηλικιωμένων γεωργών. Τούτοι στα χωριά τους είχαν τα κτήματα τους και την καθημερινή τους ασχολία σ' αυτά. Η εισβολή του Αττίλα δεν εστέρησε τούτους μονάχα των κτημάτων τους, αλλά και ανέκοψε και το επάγγελμα τους. Στην προχωρημένη τους ηλικία δεν εναπέμεινε κουράγιο και αισιοδοξία να δραστηριοποιηθούν στα ξένα κτήματα, που εγκατέλειψαν οι Τουρκοκύπριοι στην ελεύθερη περιοχή της Κύπρου μας. Η ανεργία που τη μια και η πικρή ζωή της προσφυγιάς από την άλλη, συνέτειναν στη συντόμευση της ζωής τους που ωδήγησε στον πρόωρο θάνατο.

Να ελπίσουμε πως το σημερινό αδιέξοδο που έχει φθάσει το Κυπριακό μας πρόβλημα ν' αρθεί σύντομα και να οδηγηθούν οι δυο πλευρές των Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων και εξευρεθεί μια δίκαιη και βιώσιμη λύση, που να εξασφαλίζει την ενότητα του κράτους, την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων και όλων των εποίκων, κατοχυρωμένες διεθνείς εγγυήσεις, μια λύση που να βασίζεται στα ψηφίσματα των Ηνωμένων Εθνών και στις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας, μια λύση που θα φέρει τη χαρά και την ειρήνη

με όλους τους κατοίκους Έλληνες, Τούρκους, Μαρωνίτες, Αρμένηδες, ευτυχισμένους.

Αισιοδοξούμε σήμερα περισσότερο παρά ποτέ άλλοτε για μια ισορροπημένη λύση του Κυπριακού που να'ναι αποδεκτή και από τις δυο πλευρές Ελληνοκυπρίους και Τουρκοκυπρίους με την κινητικότητα που πήρε στον Ευρωπαϊκό χώρο από το Συμβούλιο της Ευρώπης και την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Ξεσκεπάσθηκε πια στα μάτια των χωρών της Ευρώπης η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην κατελημμένη Κύπρο μας και αποκαλύφθηκε ο τουρκικός επεκτατισμός με τέρμα την αναβίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Αισιοδοξούμε ακόμη πως σύντομα το σκλαβωμένο τμήμα της Κύπρου μας θα ελευθερωθεί από τα χέρια των ορδών του Αττίλα, στηριζόμενοι στη συστράτευση και συμπαράταξη της Σοσιαλιστικής Κυβέρνησης της Ελλάδας, που έχει αγκαλιάσει το Κυπριακό σαν εθνικό κεφάλαιο και ότι μαζί του συμφωνούν πλήρως ο πολιτικός κόσμος της Ελλάδας, όλος ο Ελληνικός λαός και όλος ο απόδημος Ελληνισμός και οι φιλελεύθερες χώρες του κόσμου.

Με τέτοιους συνήγορους που έχουμε γύρω μας, ωρισμένως θα φθάσουμε σε αίσια λύση του Κυπριακού με όλους τους πρόσφυγες να γυρίζουν στα σπίτια και τις περιουσίες τους για να ριζώσουν και πάλι στα πατρογονικά τους χώματα που βρίσκονται μακριά απ' αυτά εδώ και 13 χρόνια.

Ο Ττοφαρής που σήμερα πλησιάζει να κλείσει τα 73 του χρόνια απέκτησε από το γάμο του με την Ελένη δυο παιδιά. Τον Ανδρέα 46 χρόνων που είναι απόφοιτος της Ιδιωτικής Εμπορικής Σχολής Σαμουήλ και εργάζεται εδώ και 24 χρόνια στην εταιρεία πετρελαιοειδών ΕΣΣΟ σαν ταμίας. Είναι νυμφευμένος με την Ανδρούλα Μαυρομάτη από τη Ζώδια. Κατοικούν στον Αρχάγγελο στη Λακατάμια σε ιδιόκτητο σπίτι. Τη Νέδη ηλικίας 43 χρόνων που είναι ράπτρια και είναι παντρεμένη με το Νίνο Μιχαήλ Κάρκα, από την Αγλαντζιά, όπου είναι εγκατεστημένοι. Μαζί τους κατοικούν και ο Ττο-